

Comenius redivivus. Komenského odkaz v aktuálních edicích a výběrech.

Zamyšlení nad současnou prezentací odkazu „učitele národů“ začněme ohlédnutím nad posledními třemi svazky edice Dílo Jana Amose Komenského (15/IV, Academia, Praha 2011, 542 s. – 9/II, Academia, Praha 2013, 441 s. – 19/I, Academia, Praha 2014, 377 s.). Kliše o „běhu na dlouhou trať“ v případě nejrozsáhlejší české edice, zahrnující kompletní literární tvorbu jednoho autora, je v tomto případě oprávněné. Jedná se totiž o ediční počin mimořádné závažnosti a náročnosti, a to i evropském kontextu literárních odkazů raně novověkých myslitelů a spisovatelů. Řada Johannis Comenii Opera omnia – Dílo Jana Amose Komenského byla zahájena již roku 1969 (v předvečer třístého jubilea autorova narození) prvním dílem s pořadovým číslem 1, ve kterém byly vydány s bohatými edičními poznámkami Komenského některé menší latinské i české spisy, převážně z mladistvého období. V předmluvě k celé začínající edici nastínili tehdejší vědeckí redaktori Antonín Škarka a Jaromír Bělič rozvržení do pětadvaceti knih, aniž blíže odlišili do sebe pojem „díl“ a svazek“. Od té doby vyšlo do roku 2014 čtrnáct dílů, ovšem celkem v osmnácti svazcích. Navzdory dlouhým prodlevám mezi jednotlivými vydáními se jedná o záslužný čin nakladatelství Academia i o úctyhodný výkon české komeniologie s výrazným zahraničním ohlasem. Na edici vycházející, byť s přestávkami, již pětadvaceti let se mezitím vystřídaly téměř tři badatelské generace komeniologů, od již zesnulých koryfejí české komeniologie, historiografie, literární vědy, filologie, pedagogiky, teologie i filozofie formátu Polišínského, Běliče, Škarky, Kopeckého, Brambory, Červenky, Kyráška, Molnára, Řičana, Otahálové-Popelové či Julie Novákové až po generaci dnešních šedesátníků, doplňovanou v ediční práci badateli a redaktory mladších ročníků. Tato generace se snad dočká završení celé této monumentální edice – na vydání ovšem čeká jedenáct dílů. Souhrnný počet svazků pak bude určitě ještě vyšší. Ale i tak při skromném odhadu může dojít k dokončení edice za dvacet třicet let (?). Každopádně do současnosti se na edici postupně vystřídalo přes sedm desítek vesměs výrazných a kvalifikovaných osobností, vědeckých a textových redaktorů, vlastních editorů či autorů obsáhlých komentářů a poznámek (zveřejňovaných latinsky i česky). Frekvence jednotlivých vydání, respektive dlouhé ediční pauzy, odrážejí nejen badatelskou a ediční náročnost spojenou s mnohvrstevnatými Komenského texty, ale též politické klima i potíže finanční. Ještě za počínající normalizace (která upozadila některé vůdčí ediční osobnosti) se paradoxně dokázal využít coby odrazový můstek k rozjezdu edice jubilejní rok 1970. Roli tu zprvu hrála i jistá blahovůle režimu, využívající edici Komenského odkazu i jako reprezentační vizitku směrem k zahraničí. V sedmdesátých letech tak vyšlo osm svazků, v osmdesátých letech již jen čtyři. Od revoluce vyšly už jen dva svazky (oba 1992, 15/III a 23 s edicí pozdních Komenského zápisů Clamores Eliae vydaných a komentovaných Julií Novákovou) a pokračování se edice dočkala až v roce 2011 zde recenzovaným čtvrtým svazkem 15. dílu!

Tento svazek s označením 15/IV obsahuje díla Eruditionis scholasticae pars I, Vestibulum (Školského vzdělání část první, Předstín), a Eruditionis scholasticae pars II, Janua (Školského vzdělání část druhá, Dvěře). Završuje tak po téměř dvaceti letech řadu tří předchozích svazků 15/I-III (vydaných 1986, 1989 a 1992), zaměřených na spisy pedagogické a didaktické s pansofickým akcentem. Na zpracování edice se podílel osmičlenný tým (Jiří Beneš, Hana Bouzková, Tomáš Havelka, Karel Hubka, Veronika Krubnerová, Marie Kyrálová, Stanislav Sousedík, Martin Steiner). Redaktorkou komentářů byla

Markéta Klosová a redakci svazku zaštitil Martin Steiner, který se jako zkušený editor podílel na vydání již osmého svazku Díla (od roku 1974). Jedná se o řadu učebnic pro rákócziovskou trojtřídní latinskou školu, vycházející z Komenského koncepce paralelismu slov a věcí. Proto měly kromě jazykových znalostí poskytnout žákům i věcné poznání, tj. základní poznatky o přírodě, člověku a společnosti. Jednotlivé díly, vytištěné poprvé 1652 v Blatném Potoce (Sárospatak), byly zahrnuty o pět let později i do amsterodamského souboru *Opera didactica omnia*. Vydávány byly i samostatně.

O dva roky později, v roce 2013, byl završen druhým svazkem devátý díl obsahující Komenského historické spisy. Jeho první svazek (9/I, 1989) zahrnoval Historii o těžkých protivenstvích a její latinskou verzi *Historia persecutionum* a podobně i druhý svazek předkládá dvojjazyčnou edici, *Historia Lasitii* a *Historie Lasitského*, doplněnou ještě o spisy *Lesnae excidium* (Zkáza Lešna) a *Carolo Gustavo votiva acclamatio* (Děkovné provolání Karlu Gustavovi). Redaktorskou práci příkladně odvedli Martin Steiner a Tomáš Havelka, redaktorem zasvěcených komentářů byl Vladimír Urbánek, znalec ideologického kontextu Komenského díla. Na úspěšné práci desetičlenného vydavatelského týmu se podíleli kromě svrchu jmenovaných i Marta Bečková, Jiří Beneš, Jiří Just, Marie Kyralová, Věra Petráčková, Lenka Řezníková a Stanislav Sousedík. I když se v případě *Lasického dějin* nejedná vlastně o autorský text, je podíl Jana Amose na vydání, překladu a úpravách natolik výrazný, že se řadí do Komenského bibliografie. K prvnímu vydání došlo 1649 patrně v Lešně, druhé upravené amsterodamské vydání je datováno 1662. *Lasického* rukopis, napsaný již koncem 16. století a poslaný Karlu staršímu ze Žerotína, našel Komenský roku 1628 v žerotínské knihovně ve Vratislavi. Jeho opožděným vydáním chtěl Komenský jako senior Jednoty bratrské ukázat mladším členům církve i zahraničním příznivcům v pochmurné atmosféře zklamání z vestfálského míru tradiční českobratrské přednosti – spravedlivý řád a mravnou zbožnost. *Lasický*, který zkoumal na svých cestách po Evropě všechna protestantská vyznání, dospěl k závěru, že nejlepší evangelickou církví je právě jednota českých bratří, a proto vylíčil jejich historii, organizaci a způsob života. Spisek *Lesnae excidium* byl vydán krátce po zkáze Lešna ještě téhož roku 1656 v nizozemském Leidenu. Historicky zaměřené dílko o okolnostech lešenské tragédie vzniklo v konečné redakci zřejmě v létě 1656. Narychlo sepsaná knížka měla získat mezinárodní podporu pro bratrské uprchlíky, zároveň však obhájit Komenského politiku, označovanou katolíky i německými evangelíky za příčinu vypálení Lešna. Autor zdůraznil zásluhy původně protestantského rodu *Leszczyńských*, kteří v polovině 16. století učinili z Lešna útočiště pro náboženské uprchlíky z Čech, Moravy a Slezska. Češi se na oplátku zasloužili o hospodářský i kulturní rozvoj města. Až švédsko-polská válka poskytla záminku ke zničení prosperujícího protestantského centra. Hlavní vinu nesou ale dle Komenského fanatičtí mniši, popuzující nevědomý lid i katolickou polskou šlechtu k nenávisti vůči cizincům a jinověrcům. Dokonce sami nepřátelé prý později uznali pošetilost svého činu, neboť zničením zámožného města poškodili vlastní zemi. Krátký spisek *Carolo Gustavo votiva acclamatio* byl sice znám z Komenského korespondence anglickému příteli Hartlibovi, ale objevil jej až roku 1986 Jiří Beneš v Centrální knihovně v Curychu. Beneš také tento anonymní tisk z roku 1986 o tři roky později v Praze znovu vydal s doprovodnou studií, dokazující Komenského autorství, a roku 2006 pořídil i český překlad a nyní připravil kritickou edici latinského originálu. Pojednání, reagující aktuálně na dobytí dnešního jižního Švédska a mající jasnou příbuznost se známým Komenského spisem *Panegyricus Carolo Gustavo* patří mezi tzv. knížecí zrcadla. Dílko není jen oslavou Komenského oblíbeného

panovníka, ale hlavně souborem rad jak přispět ke smíření severských protestantských velmocí, vítězného Švédska a poraženého Dánska.

Následně po devátém dílu vydala Academia roku 2014 konečně i dlouho připravovaný první svazek devatenáctého dílu, který je celý věnován kritické edici hlavního Komenského reformního, byť nedokončeného díla *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských). Toto nedokončené Komenského „opus magnum“, považované (kromě dvou úvodních dílů) dlouho za ztracené, bylo objeveno v rukopise až ve 30. letech minulého století v Halle. K vydání latinského originálu došlo teprve 1966 v Praze a tamtéž byl vydán i roku 1992 překlad do češtiny. Redakce svazku 19/I opět pod vedením Martina Steinera sem zařadila úvodní díly Konzultace. Předmluvu *Europae lumina* (Světla Evropy) pak následují *Panegersia* (Univerzální probuzení) a *Panaugia* (Univerzální osvětlení). Uživatel edice ocení přehledný Úvod k Obecné poradě z pera Vojtěcha Balíka a Věry Schifferové. Edice začíná známou a hojně citovanou předmluvou *Europae lumina* (Světla Evropy), vyzývající evropské učence, teology a politiky ke společným poradám o všeobecné nápravě. V edici Dílo prezentované první dva díly byly společně s předmluvou jedinými částmi Konzultace vydanými za Komenského života, a to asi 1657 v Amsterdamu. V *Panegersii* autor definuje „lidské věci“, předmět svého snažení, jako vztahy k věcem, sobě samému a Bohu. Tuto vztahovou trojici podle Komenského představují *eruditio*, *politia*, *religio*, které dále chápe jako filozofii, politiku a náboženství. Současný stav lidských věcí je špatný a nápravy nelze dosáhnout bez zapojení všech lidí. Komenského víra v schopnosti lidského pokolení se projevuje ve výchovatském zaměření *Probuzení*. Lidi je proto třeba probudit z nevědomosti a vysvětlit jim, že jde o jejich dobro. Následná *Panaugia* obsahuje metodologii *Porady*. K nápravě má vést všeobecné světlo poznání, zdůrazněna je též činná aktivita směřující k dobru ve prospěch všech. Opakuje se tu Komenského známý názor, že jen vlastní činností, praxí, se sami rozvíjíme a zdokonalujeme (*fabricando fabricamur*). Je třeba přitom správně postihnout vztah celku a části, obecného a zvláštního, neboť základní příčinou sporů je neznalost vzájemných souvislostí.

Závěrem je nutno zdůraznit tradičně vysokou úroveň kritické edice. Vždyt tři recenzované poslední svazky (9/II, 15/IV, 19/I) prezentují deset Komenského děl na 1358 stránkách! Samozřejmě, v textu je označena i původní paginace. Každé vydané dílo je opatřeno důkladným rozsáhlým poznámkovým aparátem a komentářem (u latinských spisů latinsky, u českých česky), řazeným vždy za editovaným textem. O okolnostech jejich vzniku a o zařazení do kontextu Komenského díla informují doprovodné latinské studie (*Isagoge*) a jejich shrnutí v češtině a angličtině. Vědeckou hodnotu díla podtrhují bibliografické přehledy i jmenné rejstříky. Výstižně a vyváženě byly voleny obrazové přílohy s reprodukcemi vzácných tisků a použitých rukopisů. Edice Dílo J. A. Komenského coby vlajková loď české komeniologie si zaslouží respekt, a to nejen k velké osobnosti autora, „Moravanovi rodem, jazykem Čechovi“, ale i k mravenčí a dlouhodobé práci vydavatského a redaktorského týmu, který zvládl úspěšně i generační badatelskou výměnu.

O myšlenkový odkaz Komenského se ovšem nestará pouze vědecká ediční činnost a odborná komeniologie, pěstovaná a rozvíjená v poměrně úzkém okruhu zasvěcených znalců na konferencích a sympoziích, publikačně pak prezentovaná ve sbornících s malým čtenářským publikem. Pro šíření Komenského idejí a ideálů jsou proto důležitá i výběrová vydání z Komenského díla v češtině, stejně jako antologie Komenského názorů s aktuálním akcentem na pedagogickou aplikaci, na mezilidské vztahy, na otázky mezinárodního

soužití, zajištění míru, náboženské i politické svobody. O užitečnosti a ohlasu takových publikací a jejich dopadu i ohlasu v širším historickém a kulturním povědomí nelze pochybovat. A právě v loňském roce 2014 byly vydány dvě knihy tohoto druhu, obě díky moravskému nakladatelství ALMI v Blansku (jehož „komeniánskou“ duší jsou Miloš Palatka a Petr Šebek).

Zaujala především výběrová edice s názvem *Cesta světla*. Nejnovější edice-kniha s Komenského texty zahrnuje v českém překladu čtveřici kratších, ale závažných a krásných děl „učitele národů“. K vydání byly použity se souhlasem dědiců překlady Josefa Brambory a Jaromíra Kopeckého. Všechna díla jsou vydána v úplnosti a s vysvětlujícími číslovanými poznámkami (řazenými vždy za jednotlivé editované spisy). Jejich autorkou stejně jako editorkou je Michaela Hashemi z Masarykovy univerzity v Brně. Jednotlivá díla jsou navíc opatřena úvodními studiemi, která zařazují vydané texty do soudobých okolností a souvislostí Komenského života a tvorby. Nejznámější z editovaných děl je *Cesta světla (Via lucis)*, napsaná Komenským za anglického pobytu v Londýně v zimě 1641–1642, v níž český myslitel a evropský reformátor nastínil koncepci své vševědy čili pansofie a s ní spojený program nápravy lidstva, spočívající na vytvoření jakési mezinárodní akademie věd a vzdělanosti (kolej světla) a dalších dvou celosvětových organizací k dosažení náboženského smíru i k odstranění válek. Spis, označený Janem Patočkou výstižně jako „Konzultace v kostce“, však vydal Komenský až o čtvrtstoletí později v Amsterdamu (1668) s věnováním tehdy založené londýnské Královské učené společnosti (Royal Society), která podle Komenského navazovala částečně i na dávné snahy jeho samotného a jeho anglických přátel, tzv. komeniánů. Na sklonku života napsal a ještě téhož roku 1667 vydal Komenský v nizozemském exilu roku 1667 další nádherný spis – *Anděl míru (Angelus pacis)*, ve kterém znovu a vášnivě navrhoval uspořádání spravedlivého světového míru a odstranění válek na základě světové „porady o obecné nápravě“ v duchu Kristova pokoje. Věnoval jej s naléhavostí sobě vlastní právě probíhající mírové konferenci velmocí (Nizozemské republiky, Anglie, Francie a Švédska) v holandské Bredě. Třetí vydaný spis, *Štěstí národa (Gentis felicitas)*, se od předchozích programových děl dost liší, není tolik vizionářský a nábožensky emocionální. Doporučení, jak dosáhnout prosperity, bezpečného míru a lidské spokojenosti se netýká zdaleka jen adresáta, sedmihradského knížete Jana Rákócziho, ale obecně všech vladařů, politiků a národů i dnes. Toto dílko je natolik moderní, aktuální a živé, že se ani nechce věřit, že bylo napsané před více než třemi sty padesáti lety. Nebyl by to ani Komenský, kdyby tu znovu nezdůraznil jako jednu ze základních podmínek „štěstí národa“ – potřebu dobrého školství a vysoké úrovně kultury a vzdělanosti národa. Okolnosti sepsání i vydání tohoto pragmaticky úderného a burčujícího spisu nejsou však jasné (sepsán asi 1654 ještě za Komenského pobytu v Sárospataku, ale vydán o pět let později pravděpodobně ve Velkém Varadině (dnešní Oradea v Rumunsku). Je s podivem, že toto moderní dílo, obhajující existenci suverénního národního státu včetně dodržování zákonů a sociální spravedlnosti i legitimní obranu před vnějším nepřítelem, čekalo na své moderní vydání až do roku 1893 a rehabilitace a uznání se dočkalo až koncem minulého století! Závěrečný spis vydaného souboru *Cesta světla* je nejmenší. Jeho poetický název *Věječka moudrosti (Ventilabrum sapientiae)* odpovídá obsahu i duchu dílka. Jedná se vlastně o kritické ohlédnutí nad dosavadním pedagogickým snažením z pera bilancujícího učenice, který se s pokorou a životním moudrým nadhledem zamýšlí nad zdary a nezdary svého díla (vydáno 1658 v rámci edice *Opera didactica omnia* v Amsterdamu). Všem, kteří se na vydání této nové záslužné edice z Komenského díla

podíleli, patří velký dík. Již proto, že se nejedná o komerční tisk a že se našli obětaví lidé, ochotní vydání finančně zabezpečit (zejména hlavní sponzor Jan Hrdina). Ocenění zaslouží i pěkná grafická úprava a ilustrační doprovod (František Koliha a Zdeněk Hajný). Nejedná se také o vědeckou kritickou edici, ale o vydání určené širší kulturní veřejnosti se záměrem prezentovat stále aktuální a bohužel stále málo známý a nedoceněný odkaz největšího a v Evropě neznámějšího českého myslitele a reformátora.

Další počín jmenovaného nakladatelství ALMI představuje antologie významných (ne-li nejlepších) Komenského myšlenek, vybraných z ideové pokladnice jeho rozmanitého díla, s názvem Jan Amos Komenský o vzdělání, výchově a lidském soužití. Z moudrosti „Učitele národů“ (Blansko 2014, 127 s.). Tuto knihu opět vydalo již zmíněné nakladatelství Miloše Palatky ve středomoravském Blansku, a to znovu s finančním přispěním obětavých dárců (Marie Höppová, Ivana Hrnčířová a Ivana Novotná). Vkusně vysazená publikace s pevnou obálkou je navíc opatřena i stručným a výstižným přehledem Komenského života a díla. U vybraných Komenského citátů je již z použité grafiky snadno poznat, zda se jedná o český původní originál (kurzíva) či překlad z latiny. I když u vybraných myšlenek a sentencí je uveden zdroj, název Komenského díla, přesný odkaz na stránku a vydání chybí. Částečně to nahrazuje přiložená bibliografie a charakteristika použitých a citovaných děl. Ovšem těžiště této bibliofilie, graficky vkusně upravené a doplněné četnými ilustracemi, spočívá ve výběru Komenského nadčasových myšlenek, týkajících se vzdělání i politického a sociálního uspořádání společnosti. Publikace tak přináší jakýsi souhrn nápravných myšlenek velkého českého i evropského myslitele a reformátora, „Moravana rodem, jazykem Čecha“. Předložený výběr idejí by bylo snad možné označit jako to nejlepší z Komenského duchovního odkazu čili „the best of Comenius“. Výběr myšlenek a sentencí je pro přehlednost a snadnou orientaci rozčleněn do jednadvaceti kapitol označených v uvozovkách Komenského krátkým citátem, vystihujícím zřetelně obsah dané kapitoly. Nejvíce textové plochy je pochopitelně věnováno samotnému vzdělávání, výchově, správné didaktice, školské teorii i praxi, učitelům, dětem a mládeži i rodičům. Významné rady a doporučení i známé výroky Jana Amose tak postupně čtenář najde v kapitolkách Množství moudrých je spásou světa, Vzdělávání ducha, O zušlechťování mysli, Zdravá mysl ve zdravém těle, Nad zlato a stříbro vážit knih, Klenot jest dítě, Aby všechna mládež, Didaktika – umění nad umění, Školy – dílny lidskosti, Učitelé na vysokém stupni důstojenství, Methoda jak vštěpovati znalosti, Kdo se cizímu jazyku učí, O kázni školské, Paměti odpočívati nedej, Hybné paky vzdělání, O postupu výuky, O příjemnosti výuky, Rodiče, máte-li rozum. . . Poslední tři kapitoly se tematicky poněkud z díla „Koperníka moderní pedagogiky“ odchylují. O to překvapivěji mohou ale zapůsobit a zároveň i zaujmout mnohé dnešní čtenáře. V kapitolkách Vlasti a jazyka svého milovný, Obecná svoboda a Spravedlivý mír – Smíření pokolení lidského je Komenský prezentován jako velký vlastenec, ale i jako Evropan a světoobčan, hledající a akcentující ideální mírové uspořádání a „nápravu světa“. Jeho názory a myšlenky mohou znít utopicky, ale to neubírá jejich hloubce, původnosti a stále aktuální naléhavosti. Odborný ráz publikace zvýrazňuje i odkaz na použité Komenského díla. Graficky lze též snadno rozpoznat, zda použitý citát je původně český či přeložen do češtiny z latiny (citáty kurzívou). Knížka Jan Amos Komenský o vzdělání, výchově a lidském soužití s podtitulem Z moudrosti Učitele národů, navíc vydaná v praktickém kapesním formátu, je určena nejširší kulturní veřejnosti a měla by obohatit i knihovny českých škol a jejich učitelů.

Jan Kumpera